

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

*Факультет № 6
Кафедра соціології та психології*

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни «Психодіагностика»
обов'язкових компонент
освітньої програми першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

053 Психологія (практична психологія)

Тема №10. Предметна класифікація

Харків 2023

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 30.08.2023 № 7

СХВАЛЕНО

Вченою радою факультету № 6
Протокол від 25.08.2023 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної
ради ХНУВС гуманітарних та
соціально- економічних дисциплін
Протокол від 29.08.2023 № 7

Розглянуто на засіданні кафедри соціології та психології (протокол №8 від 15.08.2023)

Розробник:

Доцент кафедри соціології та психології, кандидат психологічних наук, доцент
Твердохвалова Ю.Л.

Рецензенти:

1. Професор кафедри психології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, доктор психологічних наук, професор, Кузнєцов М.А.
2. Доцент кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат психологічних наук, доцент Греса Н.В.

План лекції

1. Предметна класифікація

Рекомендована література (основна, допоміжна), інформаційні ресурси в Інтернеті

Основна:

1. Бурлачук Л. Ф. Основи психодіагностики для психологів / Л. Ф. Бурлачук // Психологія і особистість. - 2012. - № 1. - С. 199-200.
2. Галян І.М. Психодіагностика: навч. посібник - К.: Академвидав, 2009. –464 с.
3. Клайн. П. Справочное руководство по конструированию тестов. – Киев, 2000.
4. Корольчук М.С., Осьодло В.І. Психодіагностика. Навч. посіб для вузів . –К.: Ельга Ніка-Центр. –2004. –400 с.

Допоміжна:

5. Практикум з психодіагностики / Укл.: О.О. Музика, В.М. Остринька, В.В. Остриньський. – 2-ге вид., випр. і допов. – Житомир, 2000.
6. Психодіагностика: навчальний посібник / уклад. Ю.В. Кушнір; відп.ред. В.П. Кушнір. - Донецьк: КиЦ, 2012. - 346 с.
7. Самошкіна Л. М. Психодіагностика: Навч. наоч. посіб. з мультимедійним курсом /Під ред.чл.-кор. АПН України, професора Е. Л. Носенко. –Д.: Вид-во ДНУ, 2018. –448 с.
8. Терлецька Л. Г. Основи психодіагностики. Навчальний посібник. –К.:Главник, 2016. –144 с.
9. Шевченко Л.О., Чепіга Л.П. Практична психологія: навч. посібник Харків : Константа, 2018. - 191 с.

Текст лекції

Питання 1.

Пригадаємо, для впорядкування, структурування та виявлення певних закономірностей серед великої кількості розроблених за всю історію психодіагностики тестів дослідники намагаються запропонувати різні способи класифікації тестів.

За процедурою проведення тести розділяють на індивідуальні й групові.

За конструкцією вони розпадаються на гомогенні й гетерогенні (багатофакторні). За обладнанням, яке використовуються для тестування, їх розподіляють на бланкові (олівець - папір), предметні (картки, кубики, фігурки), апаратні (для діагностики уваги, темпераменту, психічної працездатності, сенсомоторної координації, психічних станів тощо), комп'ютерні. Для цього використовують прилади контактної координаціометрії, критичної частоти злиття світлових мерехтінь, реакції вибору, стеження за рухомим об'єктом тощо, програмне забезпечення і комп'ютерну техніку.

За ступенем впливу експериментатора серед тестів виділяють: дуже залежні від цього впливу – діалогічні/клінічні методи (спостереження, бесіда,

інтерв'ю), проєктивні методики, ситуативні тести; і слабо залежні – стандартизовані особистісні опитувальники, тести інтелекту і здібностей, об'єктивні тести особистості, психофізіологічні методики.

За психодіагностичним методом всі тести поділяють на: 1) об'єктивні (діагностика здійснюється на основі успішності/результативності й способу/особливостей виконання діяльності); 2) суб'єктивні (діагностика здійснюється на основі самоопису досліджуваним особливостей власного характеру, відчуттів, реакцій, поведінки в тих або інших ситуаціях) і 3) проєктивні (діагностика здійснюється на основі взаємодії досліджуваного з зовні нейтральним стимульним матеріалом, що стає в силу його невизначеності об'єктом проєкції).

За принципом оцінки виділяють номотетичні (оцінка основана на порівнянні результатів досліджуваного з нормативними даними – усередненими даними за репрезентативною вибіркою людей подібної статі, віку, статусу), ідеографічні (оцінка основана на аналізі індивідуальних особливостей кожного конкретного досліджуваного), критеріально-орієнтовані психодіагностичні методики (оцінка основана на критеріях, обґрунтованих експертами).

За досліджуваними змінними тести розділяють на дві великі групи - інтелекту й особистості. В свою чергу, інтелектуальні тести утворюють гілки тестів інтелекту в цілому, тести загальних і спеціальних здібностей, тести креативності і тести досягнень. Особистісні тести теж утворюють підгрупи особистісних опитувальників, проєктивних тестів, тестів мотивів, інтересів, цінностей, шкал установок, психосемантичних методик і об'єктивних тестів. Далі певні підгрупи теж можуть утворювати власні ієрархії, наприклад, об'єктивні тести особистості діляться на об'єктивні тести дії і ситуативні тести, а проєктивні тести утворюють групи структурування, доповнення, конструювання, інтерпретації, катарсису, вивчення експресії і продуктів творчості.

Будь-яка класифікація є не абсолютною, а умовною формою організації інформації, тому що завжди є певні «змішані» категорії. Наприклад, серед психодіагностичних методик тести креативності є такою змішаною категорією, тому що по суті відносяться і до інтелектуальних і до особистісних тестів, так як містять особистісні (ризикованість, уяву, допитливість, складність) і когнітивні фактори (бігкість, гнучкість, оригінальність, розробленість), або певні медикопсихологічні проби, наприклад, метод піктограм, інтерпретації прислів'їв або доповнення речень, які нагадують проєктивні тести особистості, але спрямовані на діагностику когнітивних порушень і т.п.

За **змістом** тести зазвичай поділяються на такі види: тести інтелекту, тести здібностей, тести особистості. Особливе місце в цьому поділі займають тести досягнень, не призначені для вирішення власне психологічних проблем.

Тести інтелекту. Призначені для дослідження і вимірювання інтелектуального розвитку людини. Вони є найбільш поширеними психодіагностичними методиками. Під інтелектом як об'єктом вимірювання маються на увазі не будь-які прояви індивідуальності, а насамперед ті, які мають відношення до **пізнавальним** процесам і функцій (мислення, пам'яті, уваги,

сприйняття). За **формі** тести інтелекту можуть бути груповими та індивідуальними, усними та письмовими, бланковими, предметними і комп'ютерними. Кожне завдання таких тестів має правильне рішення, і, отже, про успішність їх виконання судять по числу правильних або неправильних відповідей. В останні 35-40 років успішно розробляються вербальні критеріально-орієнтовані тести інтелекту. Їх принципова відмінність від традиційних тестів полягає в тому, що в завданнях, в яких випробовуваний повинен знайти своє вирішення певної логічного завдання, використовуються не будь-які поняття і терміни, а тільки ті, які складають зміст навчальних програм. Включення подібних понять і термінів дозволяє встановити, наскільки вони стали предметом розумової діяльності учнів.

Тести здібностей. Це вид методик, призначених для оцінки **можливостей** індивіда в оволодінні знаннями, навичками, вміннями в різних областях: математиці, техніці, літературі, в різноманітних видах художніх діяльностей. Подальший аналіз результатів цього виду тестів показав, що насправді вони вимірюють можливості, а безпосередньо самі знання, вміння, навички, якими людина вже володіє до моменту тестування (докладніше див. Гл. 6 цього підручника).

Прийнято виділяти загальні та спеціальні здібності. **Загальні здібності** забезпечують оволодіння різними видами знань і умінь, які людина реалізує в багатьох видах діяльності. Загальні здібності, як правило, ототожнюються з інтелектом, і тому часто вони називаються загальними інтелектуальними (розумовими) здібностями.

На відміну від загальних **спеціальні здібності** розглядаються стосовно до окремих, спеціальним областям діяльності. Згідно з таким поділом розробляються тести загальних і спеціальних здібностей.

За своєю **формою** тести здібностей носять різноманітний характер (індивідуальний і груповий, усний і письмовий, бланковий, предметний, апаратурний і т.д.). Відповіді випробовуваних тут також оцінюються за критерієм правильності.

Тести особистості. Ці психодіагностичні методики спрямовані на оцінку неінтелектуальних проявів випробовуваних (наприклад, **емоційно-вольових** компонентів психічної діяльності - мотивації, інтересів, емоцій), а також особливостей поведінки індивіда в певних ситуаціях, які згідно теоретичним концепціям психологів співвідносяться з інтелектуальними. Таким чином, тести особистості діагностують загальні психологічні компоненти, що лежать в основі пізнавальної та особистісної сторін індивіда. Тести особистості можна підрозділити на тести дії і ситуаційні тести. **Тести дії** являють собою відносно прості, чітко структуровані процедури, в яких можливий правильну відповідь (наприклад, "Тест замаскованих фігур" Уіткін, "Тест ригідності" Лачинс та ін.).

Особливістю **ситуаційних тестів** є те, що випробуваному пропонується вибрати образ поведінки в складній соціальній ситуації, близької до реальної. З їх допомогою діагностуються, зокрема, такі аспекти особистості, як схильність до асоціальної поведінки, а також до стабільних, стійким рішенням і діям.

Неінтелектуальні, особистісні особливості вимірюються також за допомогою опитувальників і проективної техніки. Ці діагностичні методики розглянуті в гл. 9-11 цього підручника.

Тести досягнень, або тести об'єктивного контролю успішності (шкільної, професійної, спортивної), призначені для оцінки ступеня *просунутості знань, навичок, умінь* після проходження людиною відповідного навчання, загальної та професійної підготовки. Таким чином, тести досягнень в першу чергу вимірюють вплив, який чинить на розвиток індивіда щодо стандартний набір впливів. Вони широко використовуються для оцінки шкільних, навчальних, а також професійних досягнень. Цим пояснюється їх велика кількість і різноманітність.

Тести шкільних досягнень є в основному груповими та бланковими, але можуть бути представлені і в комп'ютерному варіанті.

Професійні тести досягнень зазвичай мають три різні форми: апаратурні (тести виконання або дії), письмові та усні.

Опитувальники. Це група психодіагностичних методик, в якій завдання представлені у вигляді питань і тверджень. Вони призначені для отримання даних *зі слів обстежуваного*. Опитувальники відносяться до числа найбільш поширених діагностичних інструментів і можуть бути поділені на опитувальники особистості і опитувальники-анкети. На відміну від тестів в анкетах *не може бути "правильних" і "неправильних" відповідей*. Вони лише відображають ставлення людини до тих чи інших висловлювань, міру його згоди або незгоди.

Особистісні опитувальники можна розглядати як стандартизовані самозвіти, які за формою бувають груповими та індивідуальними, найчастіше письмовими, бланковими або комп'ютерними. За характером відповідей вони діляться на опитувальники до запропонованими відповідями (закриті опитувальники) і з вільними відповідями (відкриті опитувальники).

У **закритих анкетах** заздалегідь передбачені варіанти відповідей на поставлене запитання. Випробований повинен вибрати один з них. Найбільш поширеним є дво- або трехальтернативний вибір відповідей (наприклад, "так, ні"; "так, ні, важко відповісти"). Достоїнствами закритих питань є простота процедури реєстрації та обробки даних, чітка формалізація оцінювання, що важливо при масовому обстеженні. Разом з тим така форма відповіді "огрубляє" інформацію. Нерідко у випробовуваних виникають труднощі, коли необхідно прийняти категоричне рішення.

Відкриті опитувальники передбачають вільні відповіді без будь-яких особливих обмежень. Випробовувані дають відповідь на свій розсуд. Стандартизація обробки досягається шляхом віднесення довільних відповідей до стандартних категорій. Відкриті опитувальники поряд з достоїнствами (одержання розгорнутої інформації про досліджуваного, проведення якісного аналізу відповідей) мають і певні недоліки: складність формалізації відповідей та їх оцінок, труднощі інтерпретації результатів, громіздкість процедури і великі витрати часу.

Форма відповідей в особистісних анкетах може бути представлена також у вигляді шкали вимірювань. У цьому випадку передбачається оцінка тих чи інших тверджень по вираженості в них якості, представленого шкалою у вигляді відрізка прямої (наприклад, двополюсна шкала: важкий - легкий, хороший - поганий). Зазвичай використовуються шкали з трьома, п'ятьма або сімома підрозділами, позначеними на відрізку прямої. Випробуваний повинен відзначити ступінь вираженості оцінюється якості.

За **змістом** особистісні опитувальники можуть бути поділені на опитувальники: рис особистості, типологічні, мотивів, інтересів, цінностей, установок.

Опитувальники-анкети служать для отримання інформації про людину, яка не має безпосереднього відношення до його особистісним особливостям (наприклад, для отримання даних про історію його життя). Вони припускають жорстко фіксований порядок, зміст і форму питань, чітко зазначення форми відповідей. Відповіді можуть даватися опитуваним в відсутність експериментатора (заочний опитування), або в його присутності (прямий опитування). Анкетні опитування класифікуються передусім за змістом і конструкції задаються. Розрізняють анкети: з відкритими питаннями, з закритими питаннями і з напівзакритими питаннями (що відповідає може вибрати відповідь з числа наведених або дати свій власний). В анкетних опитуваннях часто комбінують всі варіанти: відкриті, закриті, напівзакриті. Це підвищує обґрунтованість і повноту інформації.

Серед опитувальників-анкет в психодіагностичних цілях широко використовуються біографічні анкети, призначені для отримання інформації про історію життя людини. Найчастіше ці питання стосуються віку, стану здоров'я, сімейного стану, рівня і характеру освіти, спеціальних навичок, просування по службі та інших щодо об'єктивних показників. Вони допомагають зібрати інформацію, необхідну для достовірної інтерпретації показників інших психодіагностичних методик, для створення психологічного портрета індивіда.

Проективна техніка. Це група методик, призначених для діагностики особистості. Для них характерний більшою мірою **глобальний підхід** до оцінки особистості, а **НЕ виявлення окремих її рис**. Найбільш істотним ознакою проективних методик є використання в них **невизначених стимулів**, які випробуваний повинен сам доповнювати, інтерпретувати, розвивати і т.д. Так, випробуваним пропонується інтерпретувати зміст сюжетних картинок, завершувати незакінчені речення, давати тлумачення невизначених обрисів і т.п. У цій групі методик **відповіді на завдання також не можуть бути правильними або неправильними**; можливий широкий діапазон різноманітних рішень. При цьому передбачається, що характер відповідей обстежуваного визначається особливостями його особистості, які проектується в його відповідях. Мета проективних методик щодо замаскована, що зменшує можливість випробуваного давати такі відповіді, які дозволяють зробити про себе бажане враження.

Ці методики носять в основному індивідуальний характер, і здебільшого це предметні або бланкові методики. Прийнято розрізняти наступні види проєктивних методик:

- - Методики **структурування** - формування стимулів, надання їм сенсу;
- - Методики **конструювання** - створення з деталей осмисленого цілого;
- - Методики **інтерпретації** - тлумачення якої-небудь події, ситуації;
- - Методики **доповнення** - завершення пропозиції, розповіді, історії;
- - Методики **катарсису** - здійснення ігрової діяльності в особливо організованих умовах;
- - Методики вивчення **експресії** - малювання на вільну або задану тему;
- - Методики вивчення **імпресії** - перевагу одних стимулів (як найбільш бажаних) іншим.

Психофізіологічні методики. Особливу групу психодіагностичних методів складають психофізіологічні методики, що діагностують **природні особливості** людини, зумовлені **основними властивостями** його **нервової системи**. Вони розроблялися вітчизняною школою Б. М. Теплова - В. Д. Небиліцин і їх послідовниками в рамках наукового напрямку, що одержав назву "диференціальна психофізіологія". Ці методики мають ясне теоретичне обґрунтування - психофізіологічну концепцію індивідуальних відмінностей, властивостей нервової системи та їх проявів.

Індивідуальні відмінності, зумовлені властивостями нервової системи, не визначають змісту психічного. Вони знаходять свій вияв у формально-динамічних особливостях психіки та поведінки людини (швидкості, темпі, витривалості, працездатності, завадостійкості та ін.).

Слід звернути особливу увагу на одну рису психофізіологічних методик, діагностуючих індивідуальні відмінності: **вони позбавлені оціночного підходу до індивіда**. Проводячи тести інтелекту чи здібностей, дослідник дає в кінцевому рахунку оціночне висновок: один випробуваний має більш високий рівень розвитку виміряної характеристики в порівнянні з іншим або ближче до нормативу, ніж інший. Оціночний підхід має місце і в деяких особистісних методиках, правда, не у всіх, а тільки в тих, де ставиться мета виявити деякі загальноновизнані людські гідності або констатувати їх відсутність.

Діагностичні психофізіологічні методики не претендують на оцінку, оскільки не можна стверджувати, які властивості нервової системи краще, а які гірше. В одних обставинах краще проявлять себе люди з одними властивостями нервової системи, в інших -с іншими.

При доказі діагностичної значимості результатів, отриманих за допомогою психофізіологічних методик, використовуються всі ті критерії, які розроблені в рамках традиційної тестології (стандартизація, надійність, валідність).

За своєю **формою** більшість психофізіологічних методик є апаратурними: використовуються як електроенцефалографи, так і спеціальна апаратура. Але в останні три десятиліття були розроблені методики типу "олівець і папір"

(бланкові методики). Для практичного психолога вони можуть становити особливий інтерес, оскільки їх можна широко використовувати в шкільній практиці і безпосередньо на виробництві. Як апаратурні, так і бланкові методики носять індивідуальний характер.